

Ключевые слова: раритетные виды, дендрозооэкзоты, ex situ, оценка декоративности, Лесостепь Украины, Красный список МСОП, Европейский красный список.

Stepanenko N.P. Appreciation of protected dendrosoexots ex situ decorativity of Ukraine's Forest-steppe

The article accents attention to existent approaches to appreciation of ornamental plants. It especially emphasizes the necessity of dendrosoexots use in culture, which is of extremely current interest; the article gives the results of studied species appreciation according to the level of their decorativity, it also distinguishes species with high indicators for their use in landscaping.

Keywords: rare species, dendrosoexots, ex situ, decorativity appreciation, Forest-steppe of Ukraine, IUCN Red List, European Red List.

УДК 630*892.5

Аспір. Н.С. Стрямець; проф. В.П. Рябчук, д-р с.-г. наук –
НЛТУ України, м. Львів

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ УКРАЇНСЬКОГО РОЗТОЧЧЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Проаналізовано список офіційальних лікарських рослин лісових екосистем Українського Розточчя, наведено систематичний склад дикорослих лікарських рослин, життєві форми та приуроченість їх до типу лісорослинних умов. Наведено переліки рідкісних видів, з обмеженим і необмеженим поширенням, які перспективних для заготівлі в регіоні досліджень. А також наведено перелік видів лікарських рослин з обмеженим поширенням і невеликими запасами сировини на території Розточчя, збирання яких здійснюється за квитками органів лісового господарства та перелік лікарських рослин, запаси яких дуже обмежені і збирання здійснюється за квитками органів лісового господарства, погодженими з державними органами охорони природи на території регіону.

Використання лікарських рослин у народній та офіційній медицині має багатовікову традицію. Вони здавна користуються великою популярністю серед населення. Флора судинних рослин України налічує понад 5 тис. видів, з них близько 250 офіційно визнані лікарськими (офіційними)[3]. Майже 1100 видів флори України містять біологічно активні речовини і застосовуються в народній медицині, сировина деяких з них у світовій практиці використовують для виготовлення лікарських препаратів, наприклад росичка круглолиста (*Drosera anglica* Huds.) є офіційальною у Франції, Нідерландах, Португалії, ожина сиза (*Rubus caesius* L.) – в Чехії, мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.) – у Франції. Німеччині, Нідерландах, Фінляндії, Португалії [3, 8].

Офіційальні лікарські рослини – це рослини які мають фармакопейну статтю, тобто офіційною медициною дозволено використання цих рослин чи екстрактів з них у лікарських препаратах [3]. Чимало рослин, сировину яких продають у аптеках, не включено до державного реєстру, оскільки вони ще недостатньо досліджені фармакологічно (перстач білий (*Potentilla alba* L.), види ожин *sp. Rubus*, плющ звичайний (*Hedera helix* L.), верес звичайний (*Calluna vulgaris* (L.) вероніка лікарська (*Veronica officinalis* L.) та ін.), або ж їх запаси в природних місцях зростання невеликі. До таких відносять види родини *Orhidacea*, що містять салеп – біологічно активну речовину, але оскільки

всі види орхідних є рідкісними і занесені до Червоної книги України [7], заготівля сировини в природних умовах суворо заборонена (з лікувальною метою використовують бульбокорені, вирощені на спеціальних плантаціях). На території Українського Розточчя розташовано 8 лісгосподарських підприємств різного підпорядкування, національний природний парк "Яворівський", регіональний ландшафтний парк "Равське Розточчя" – природоохоронні установи, які теж займаються веденням лісового господарства, але в жодному з них не ведеться промислова заготівля сировини лікарських рослин.

Мета роботи – виявити офіційні лікарські рослини на території Українського Розточчя, проаналізувати їхню приуроченість до лісорослинних умов та оцінити використання лікарських рослин місцевим населенням, розробити рекомендації щодо сталого менеджменту лікарських рослин на території Українського Розточчя.

Огляд наукової літератури [1-3, 5-8] та власні дослідження у природних екосистемах регіону Українського Розточчя дали змогу встановити список, що налічує 108 видів дикорослих офіційних лікарських рослин, які належать до 44 родин та 89 родів (табл.).

Табл. Систематичний склад дикорослих лікарських рослин Українського Розточчя

Родина	Кількість родів		Кількість видів	
	шт.	%	шт.	%
1	2	3	4	5
1. Хвощові <i>Equisetaceae</i>	1	1,12	1	0,93
2. Плаунові <i>Lycopodiaceae</i>	2	2,25	2	1,85
3. Баранцеві <i>Hyperziaceae</i>	1	1,12	1	0,93
4. Щитникові <i>Aspidiaceae</i>	2	2,25	2	1,85
5. Соснові <i>Pinaceae</i>	3	3,37	3	2,78
6. Кипарисові <i>Cupressaceae</i>	1	1,12	1	0,93
7. Хвилівникові <i>Aristolochia</i>	1	1,12	1	0,93
8. Лататтеві <i>Nymphaea</i>	1	1,12	1	0,93
9. Жовтецеві <i>Ranunculaceae</i>	4	4,49	4	3,70
10. Макові <i>Papaveraceae</i>	1	1,12	1	0,93
11. Коноплеві <i>Cannabinaceae</i>	1	1,12	1	0,93
12. Кропивові <i>Urticaceae</i>	1	1,12	1	0,93
13. Букові <i>Fagaceae</i>	3	3,37	4	3,70
14. Березові <i>Betulaceae</i>	5	5,62	5	4,63
15. Гречкові <i>Polygonaceae</i>	2	2,25	5	4,63
16. Звіробійні <i>Hypericaceae</i>	1	1,12	1	0,93
17. Фіалкові <i>Violaceae</i>	1	1,12	1	0,93
18. Капустяні <i>Brassicaceae</i>		0,00	1	0,93
19. Вербові <i>Salicaceae</i>	1	1,12	1	0,93
20. Вересові <i>Ericacea</i>	1	1,12	1	0,93
21. Брусничні <i>Vacciniaceae</i>	2	2,25	2	1,85
22. Первоцвітні <i>Primullaceae</i>	1	1,12	1	0,93
23. Липові <i>Tiliaceae</i>	1	1,12	2	1,85
24. Товстолисті <i>Crassulaceae</i>	1	1,12	1	0,93
25. Розові <i>Rosaceae</i>	10	11,24	15	13,89
26. Бобові <i>Fabaceae</i>	1	1,12	1	0,93

1	2	3	4	5
27. Онагрові <i>Onagraceae</i>	1	1,12	1	0,93
28. Зонтичні <i>Apiaceae</i>	4	4,49	4	3,70
29. Жостерові <i>Rhannaceae</i>	2	2,25	1	0,93
30. Ремнецвітникові <i>Loranthaceae</i>	1	1,12	1	0,93
31. Жимолостеві <i>Caprifoliaceae</i>	2	2,25	2	1,85
32. Валеріанові <i>Valerianaceae</i>	1	1,12	1	0,93
33. Барвінкові <i>Aposynaceae</i>	1	1,12	1	0,93
34. Тирличеві <i>Gentianaceae</i>	1	1,12	1	0,93
35. Шпорстколисті <i>Boraginaceae</i>	1	1,12	1	0,93
36. Бобівникові <i>Menyanthaceae</i>	1	1,12	1	0,93
37. Синюхові <i>Polemoniaceae</i>	1	1,12	1	0,93
39. Ранникові <i>Scrophulariaceae</i>	3	3,37	3	2,78
40. Подорожникові <i>Plantaginaceae</i>	1	1,12	1	0,93
41. Губоцвітні <i>Lamiaceae</i>	5	5,62	12	11,11
42. Айстрові <i>Asteraceae</i>	12	13,48	14	12,96
43. Лілійні <i>Liliaceae</i>	2	2,25	2	1,85
44. Ароїдні <i>Araceae</i>	1	1,12	1	0,93
Разом	89	100	108	100

За класифікацією життєвих форм І.Г. Серебрякова, всі види судинних рослин Українського Розточчя поділяються на дерева – 18 видів, кущі – 12 видів, напівкущі – 4 види, багаторічні трав'яні рослини 58 видів, дворічні 3 види, та однорічні – 8 видів. Зі 107 видів дикорослих лікарських рослин у лісових екосистемах зростають 58 видів рослин. За типами лісорослинних умов вони розподіляються таким чином: у борах – 10 видів, у суборах – 32 види, у сугрудах – 50 видів, у грудах – 44 види.

Серед них є рідкісні види, заготівлю сировини яких у природних умовах заборонено: це види Червоної Книги України [7]: баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh ex Schrank et Mert.), плаун колючий (*Lycopodium annotinum* L.), береза низька (*Betula humilis* Schrank.) та такі, що занесені до Регіонального червоного списку Львівської області: плаун колючий (*Lycopodium clavatum* L.), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata* L.), орлики звичайні (*Aquilegia vulgaris* L.), дуб скельний (*Quercus petraea* (Mattushka) Liebl.), багно болотяне (*Ledum palustre* L.), липа широколиста (*Tilia platyphyllos* Scop.), очиток Рупрехта (*Sedum ruprechtii* (Jalas) Omelez.), синюха голуба (*Polemonium caeruleum* L.). До регіонально рідкісних, що застосовуються у народній медицині, належать: латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida* J. et C. Presl), медунка вузьколиста (*Pulmonaria angustifolia* L.), косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L. (2)), перстач білий (*Potentilla alba* L.).

Перелік видів лікарських рослин з обмеженим поширенням і невеликими запасами сировини на території Розточчя, збирання яких здійснюється за квитками органів лісового господарства, такий: брусниця звичайна (*Rhodococum vitis-idaea* (L.) Avror.), глечики жовті (*Nuphar lutea* (L.) Smith), живокіст лікарський (*Symphytum officinale* L.) по берегах річок), лепеха болотяна (*Acorus calamus* L.), материнка звичайна (*Origanum vulgare* L.), наперстянка великоквіткова (*Digitalis grandiflora* Mill.), очиток звичайний (*Aquilegia vulgaris* L.), папороть чоловіча (*Dryopteris filix-mas* (L.) Schott), гірчак зміїний

(*Polygonum bistorta* L.), ромашка лікарська (*Chamomilla recutita* (L.) Rauschert), суниця лісова (*Fragaria vesca* (L.)), сухоцвіт багновий (*Gnaphalium uliginosum* L.), чебрець (*Thymus vulgaris* L.), чемериця Лобеля (*Veratrum lobelianum* Bernh.), чорниця звичайна (*Vaccinium myrtillus* L.), крушина ламка (*Fragula alnus* Mill.), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.), калина звичайна (*Viburnum opulus* L.).

Перелік лікарських рослин, запаси яких дуже обмежені і збирання здійснюється за квитками органів лісового господарства, погодженими з державними органами охорони природи, на території регіону досліджень налічує 12 видів: барвінок малий (*Vinca minor* L.), валеріана лікарська (*Valeriana officinalis* L.), дягель лікарський (*Archangelica officinalis* Hoffm.), золототисячник малий (*Centaureum erythraea* Hill), конвалія звичайна (*Convallaria majalis* L.), оман високий (*Inula helenium* L.), первоцвіт весняний (*Primula veris* L.), перстач прямостоячий (*Potentilla erecta* L.), плющ звичайний (*Hedera helix* L.), родовик лікарський (*Sanguisorba officinalis* L.).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р. N 449 "Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України", основу ресурсної бази для заготівлі в лісах дикорослих лікарських рослин становлять у разі проективного покриття ними понад 5 відсотків площі земель лісового фонду. Відповідно до цієї Постанови, до лікарських рослин, обсяги заготівлі яких не обмежено в регіоні Розточчя при суворому дотриманні правил збирання, належать такі види: береза (всі види *sp. Betula*), крім низької (*B. humilis*), бузина чорна (*Sambucus nigra* L.), буркун лікарський (*Melilotus officinalis*), вільха клейка (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn), волошка синя (*Centaurea cyanus* L.), гірчак перцевий (*Polygonum hydropiper* L.), гірчак почечуйний (*Polygonum persicaria* L.), глід (усі види) *Crataegus sp.* крім українського, горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L.), грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.), деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.), дивина лікарська (*Verbascum densiflorum* Bertol.), дуб звичайний (*Quercus robur* L.), жостір проносний (*Rhamnus cathartica* L.), кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* L.), липа (всі види) (*Tilia cordata*, *T. platyphyllos*), лопух великий (*Arctium lappa* L.), малина звичайна (*Rubus idaeus* L.), мати-й-мачуха (*Tussilago farfara* L.), омела біла (*Viscum album* L.), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare* L.), подорожник великий (*Plantago major* L.), полин гіркий (*Artemisia absinthium* L.), полин звичайний (*Artemisia vulgaris* L.), собача кропива п'ятилопатева (*Leonurus quinquelobatus* Gilib), сосна звичайна (*Pinus sylvestris* L.).

У борах, які займають незначну частину Українського Розточчя – 0,3 % [2] зростають чисті соснові насадження або з невеликою домішкою берези. Чагарників тут, зазвичай, немає, зрідка зростають горобина звичайна, крушина ламка, у сирих і мокрих едатопах – верба вушката, з чагарників – брусниця звичайна, чорниця звичайна. З трав'яних лікарських рослин трапляються цмин піщаний, очиток їдкий, чебрець звичайний.

Субори – більш розповсюджений тип умов зростання на Розточчі, займає 7.5 % території [2]. Субори утворені на відносно бідних ґрунтах легкого

механічного складу: на дерново-опідзолених глинисто-піщаних або супіщаних. Деревостани у суборах двоярусні: в першому ярусі ростуть сосна звичайна, іноді – береза поникла, у другому – дуб звичайний, осика, а у вологих місцях – вільха чорна (усі перелічені види, крім осики є офіційними лікарськими рослинами). Чагарниковий ярус у суборах розвинений слабо і містить такі ж види лікарських рослин, як у борах: складається з поодиноких кущів горобини звичайної, бруслин бородавчастої та європейської, крушини ламкої, у вологих і сирих місцях – різних видів верб. Надґрунтовий покрив розвинений краще, ніж у борах, крім перелічених видів лікарських рослин тут зростають суниці лісові, перстач білий.

На території Розточчя сугруди є найпоширенішим едатопом, який займає 62-66 % лісів [2]. У таких умовах на відносно родючих ґрунтах – дерново-опідзолених супіщаних або легкосуглинкових зростають хвойно-листяні ліси. Деревостани переважно складні, багаторясні. З лікарських рослин у першому ярусі, крім сосни звичайної, можуть зростати ялина європейська, або ялиця біла; другий утворюють дуб звичайний та скельний, береза повисла; третій – липи серцелиста та широколиста. Третій ярус доповнюють граб звичайний, клен гостролистий, клен-явір, сировину з яких застосовують у народній медицині. У чагарниковому ярусі з лікарських видів поширені горобина звичайна, черемха звичайна, бузина чорна, калина звичайна. Надґрунтове вкриття добре розвинене і різноманітне за своїм складом, поряд з типовими представниками суборів (суниці лісові, бруслина звичайна, перстач білий, чорниця звичайна) тут зростають мегатрофи – представники грудів, дібров (копитняк європейський, медунка темна).

Грудові умови на Розточчі займають понад 26 % [2]. У грудях зростають листяні ліси на багатих лісових ґрунтах важкого механічного складу (опідзолені та чорноземні). Деревостани у грудях складні. У першому ярусі дуб, бук, ясен, явір; у другому – липа, клени, граб, в'язові. Чагарниковий ярус утворюють ліщина, бруслина, дерен, свидина. Надґрунтове вкриття розвинене добре [1]. Його утворюють широколисті тіньовитривалі лісові трави: копитняк європейський, яглиця звичайна, зірочник лісовий, маренка запашна, медунка темна, пшінка весняна, підлісник європейський, купина багатоквіткова, чина весняна. Серед рослин, що зростають у грудях офіційними, є: бук лісовий, липа широколиста і серцелиста, калина звичайна, малина звичайна, копитняк європейський, хаменерій вузьколистий, фіалка триколірна, первоцвіт весняний, щитник чоловічий, барвінок малий, у народній медицині знаходить застосування сировина клена гостролистого, терену звичайного, ожини шорсткої, несійської, зеленчука жовтого, горлянки повзкої, розхідника звичайного, квасениці звичайної, пшінки весняної, рясту бульбистого. На галлявинах, узліссях у грудях з офіційних рослин зростає шипшина собача, чистотіл великий, глуха кропива біла, подорожник звичайний, підбіл звичайний, живокіст лікарський.

Висновки. Флора Українського Розточчя налічує 108 видів дикорослих офіційних лікарських рослин, які належать до 44 родин та 89 родів. Зі 108 видів дикорослих лікарських рослин у лісових екосистемах зростають 58 ви-

дів рослин. За типами умов місцезростання вони розподіляються таким чином: у борах – 10 видів, у суборах – 32 види, у сугрудах – 50 видів, у грудях – 44 види.

Виділено види рідкісних рослин, які занесено до Червоної Книги України та регіонального Червоного списку Львівської області, заготівлю сировини яких у природних умовах заборонено. А також наведено перелік видів лікарських рослин з обмеженим поширенням і невеликими запасами сировини на території Розточчя, збирання яких здійснюється за квитками органів лісового господарства та перелік лікарських рослин, запаси яких дуже обмежені і збирання здійснюється за квитками органів лісового господарства, погодженими з державними органами охорони природи на території регіону. Встановлено видовий список офіційних лікарських рослин, обсяги заготівлі яких не обмежені в регіоні Розточчя, 14 видів рослин рекомендовано до заготівлі.

Література

1. **Дари лісів** / Єлін Ю.Я., Зерова М.Я., Лушпа В.І., Шабарова С.І / за ред. Ю.Я. Єліна. – К. : Вид-во "Урожай", 1979. – 440 с.
2. **Дебринюк Ю.М., М'якуш І.І.** Лісові культури рівнинної частини західного регіону України. – Львів : Вид-во "Світ", 1993. – 296 с.
3. **Лікарські рослини:** Енциклопедичний довідник / відп. ред. А.М. Гродзінський. – К. : Вид-во "Голов. ред. УРЕ", 1990. – 544 с.
4. **Порядок заготівлі другорядних** лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України. Затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р., № 449. – 7 с.
5. **Рябчук В.П.** Недревна продукція лісу. – Львів : Вид-во "Світ", 1996. – 270 с.
6. **Сорока М.І.** Флора судинних рослин Українського Розточчя. – Львів, 2002. – 154 с.
7. **Червона книга України.** Рослинний світ. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія", 1996. – Т. 2. – 605 с.
8. **Лекарственные растения Украины:** справочник для сборщика и заготовителя / Д.С. Ивашин, З.Ф. Катина, И.З. Рыбачук. – К. : Вид-во "Урожай", 1978. – 320 с.

Стрямец Н.С., Рябчук В.П. Лекарственные растения лесных экосистем Украинского Росто́чья и перспективы их использования

Проанализирован список официальных лечебных растений лесных экосистем Украинского Росто́чья, приведен систематический состав дикорастущих лекарственных растений, жизненные формы и приуроченность их к типу лесорастительных условий. Приведены перечни редких видов, с ограниченным и неограниченным распространением, которые перспективны для заготовки в регионе исследований. А также приведен перечень видов лекарственных растений с ограниченным распространением и небольшими запасами сырья на территории Розточчя, сбор которых осуществляется за билетами органов лесного хозяйства и перечень лекарственных растений, запасы которых очень ограничены и сбор осуществляется за билетами органов лесного хозяйства, согласованными с государственными органами охраны природы на территории региона.

Stryamets N.S., Ryabchuk V.P. Medical herbs of the forest ecosystems of Ukrainian Roztochya and the perspectives of their using.

The official medical herbs of the forest ecosystem in Ukrainian Roztochya are analyzed in the article. The systematic list of the wild medical herbs is shown. The list of the rare species and the list of the species that have limited volume are given. The perspectives of medical herbs using is shown. And also the list of types of medical plants is resulted with the limited distribution and small supplies of raw material on territories of Roztochchya, collection of which is carried out after the tickets of organs of forestry and list of medical plants, the supplies of which are very limited and collection is carried out after the tickets of organs of forestry, concerted with the public organs of conservancy on territory of region.